

На правах рукопису

КУЦЕНКО Наталія Олександрівна

ІДЕЇ ЕТИКИ КАТЕГОРИЧНОГО ІМПЕРАТИВУ
В АКАДЕМІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ УКРАЇНИ
/ ПЕРША ПОЛОВИНА - СЕРЕДИНА ХІХ СТОРІЧЧЯ /

Спеціальність 09.00.03 - історія філософії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Дисертація виконана у відділі історії філософії на Україні
Інституту філософії АН України.

Науковий керівник: ГОРСЬКИЙ В.С., доктор філософських
наук, професор,
Офіційні опоненти: КРИМСЬКИЙ С.В., доктор філософських
наук, професор,
ВУРЛАЧУК В.Ф., кандидат філософських
наук.
Ведуча організація: Київський університет ім.Т.Шевченка,
кафедра історії зарубіжної філософії.

Захист відбудеться " 5 " 03 1993 року в 14 годин
на засіданні Спеціалізованої ради Д 016.26.01
при Інституті філософії АН України за адресою:
252001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
філософії АН України.

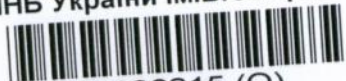
Автореферат розісланий " " _____ 1993 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої ради

Козловський В.П.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00826215 (0)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес культурного відродження українського народу актуалізує завдання по відтворенню об'єктивної історії української культури, зокрема філософської думки. Таке відтворення й аналіз можуть бути успішними, якщо українська філософія розглядатиметься в контексті світової, передусім західно-європейської філософської традиції, шляхом дослідження розробок основних питань, що цікавили вітчизняних філософів, а також визнаннях лідерів сучасної їм світової філософської думки. Оскільки однією з характерних ознак філософського мислення на Україні є тяжіння передусім до розв'язання онтологічної, етичної проблематики, суттєвим видається, зокрема, дослідити взаємодію поглядів представників української філософії зі світовою етичною думкою. Саме цим зумовлений акцент нашого дослідження на етичній проблематиці, яка з появою критичної філософії Канта посіла одне з провідних місць у європейській філософській культурі й привертала до себе увагу визначних мислителів різних країн. Як саме вирішувала етичні проблеми українська філософія в найближчий наступний період після критичної філософії – важливе питання для усвідомлення місця, що його посідає українська культура в загальному адобутковій культурі європейських народів.

Переосмислення сутності процесів, що характеризували сприйняття на Україні етичних ідей представників німецької класичної філософії, зокрема Канта й Фіхте, зумовлене також потребою подолання односторонності схеми історико-філософського процесу на Україні, що панувала в нашій науці довгий час. Притаманне цій схемі жорстке протиставлення матеріалізму та ідеалізму, абсолютизація класового підходу привели до того, що дослідники часто не приділяли належної уваги роботам найбільш значних представників філософської думки України, також перекручувалось уявлення про особливості української філософської думки в цілому. Отже, була відсутньою об'єктивність розгляду спадщини вітчизняних мислителів. Цю об'єктивність забезпечує такий підхід до визначеної філософії, при якому вона /філософія/ не протиставляється окремій школі, як і не зображується процесом її буквального наслідування, а розглядається як така, що розвиває на національному культурному ґрунті країні з ідей класиків світової філософії.

Що стосується літератури в цього питання - перехід до німецької філософії, то така об'єктивність у ній, здається, відсутня. І не стільки в змалюванні фактичного матеріалу, скільки в наявних висновках. Так, наприклад, роботи А.М.Почапського, Т.О.Коломіць, де подана інформація про філософську ситуацію на Україні в XIX сторіччі, зосереджені на ілюстрації сприйняття на Україні матеріалістичного змісту французької філософії. Цесприйняття видається за самодостатнє та позбавляє ідеалістичну школу гносеологічної доцільності, перетворюючи її на просту опозицію матеріалістичній. Не дивно, що до нашого часу відсутнє ґрунтовне дослідження, яке б було присвячене аналізу філософського розвитку на Україні в XIX сторіччі й давало дійсно об'єктивну інформацію про ситуацію в цілому, але не варто звинувачувати в цьому дослідників, яким бракувало елементарної свободи творчості.

Сказане зумовлює необхідність переосмислення методологічних засад, на яких ґрунтується ставлення історика філософії до предмету, який він розглядає. При цьому суттєвим є звільнення від абстрактних оцінок, спрямування до визначення не лише вченої постаті, а й особи філософа, що дозволяє суттєво переосмислити місце в історії культури того чи іншого мислителя, більш глибоко з'ясувати значення тих ідей, які він обґрунтовував, для вирішення загальних проблем моралі. Цікавим бачиться вирішення проблем людської моральності взагалі в філософській спадщині наших вчених, бо ця спадщина за часом створення співпадає з періодом становлення цілісної системи національного філософського світогляду, що має свої якісні характеристики, відмінні від Західно-європейської філософії. Відзначимо лише, що саме ухил до розгляду моральної проблематики й сутності початків людської моральності в житті цілісної людини дозволяє українській філософії першої половини - середини XIX сторіччя зайняти гідне місце в світовій філософській культурі.

Стан дослідження проблеми. Сприйняття ідей німецької класичної філософії на Україні, як і в Російській імперії взагалі, відбувалося значною мірою в межах академічної філософії. Тому слід відзначити, що до розглядуваної теми мають безпосереднє відношення праці дослідників XIX - початку XX сторіччя присвячені характеристичі загального стану викладання філософії в окремих академічних закладах України. До них слід віднести публікації О.Во-

длинського, І.Малашевського, Д.Багалія, М.Лавровського з історії науки, освіти й культури на Україні.

Ми враховуємо, хоча не завжди погоджуємося, оцінки стану дослідження філософії в вузах України, що їх містять праці Г.Шпета, присвячені історії вітчизняної філософії. Окремі характеристики спадщини представників вітчизняної філософської думки, передусім П.Юркевича, є в працях В.Соловйова, В.Зеньковського, С.Флоровського та інших.

Загальну характеристику стану філософії та її відношення до німецької класичної філософії містять праці з історії філософії на Україні Д.Чижевського, а також С.Ярмуся. До питань, дотичних теми нашого дослідження, звертались і сучасні українські й російські дослідники, зокрема А.Почапський, Т.Коломієць, М.Лук, А.Пашкова, З.Каменський, В.Губенко, Т.Тевзадзе. Зрозуміло, що звертаючись до німецької класичної філософії, зокрема до спадщини І.Канта й Й.Фіхте, ми враховували значну літературу, присвячену аналізу філософії цих видатних мислителів, а саме праці В.Абросімова, А.Ахутіна, М.Булатова, А.Гайденко, Т.Длугач, А.Дмитровського, Ю.Кушакова, С.Кримського, І.Нарського, Г.Ойзермана, Є.Соловйова, В.Шинкарука та інш.

І все ж, досі відсутнє узагальнююче історико-філософське дослідження, в якому зосереджувалась би спеціальна увага на сприйнятті філософії Канта й Фіхте на Україні, зокрема з огляду на розвиток провідної для української національної традиції етико-моральної проблематики. Тому подальший аналіз ми присвячуємо розгляду того, як сприймалася моральна філософія цих визначних німецьких мислителів українськими вченими - філософами першої половини - середини ХІХ сторіччя.

Мета й завдання дослідження. До аналізу обраної проблеми ми підходили з урахуванням цілісного розуміння української філософії першої половини - середини ХІХ сторіччя як виразу оригінального, своєрідного й у багатьох випадках неповторного архетипу мислення, зміст якого виявляє в багатьох відношеннях свою актуальність понині. Ми малі на меті на ґрунті вивчення цього змісту - конкретного матеріалу з історії філософії України початку - середини ХІХ сторіччя - з'ясувати місце й роль, яку відіграло сприйняття й осмислення етики категоричного імперативу, обґрунтованої Кантом і Фіхте, для розвитку оригінальної філософської думки в

працях представників академічної філософії України розглядуваного періоду. Підкреслимо, що ми бачили своє завдання не в тому, щоб визначити, який вплив мала філософія Канта й Фіхте на академічних мислителів. Така постановка питання відлунує рисами феноменологізму, що як кінцева передумова розгляду розвитку філософського знання та культури взагалі на сьогодні, на нашу думку, себе вичерпав. Спираючись на реальну взаємозацікавленість різних національних філософських культур, ми мали на меті розглянути питання - наскільки філософія конкретного мислителя, що включається в зміст іншої національної культури, неминуче трансформується через особливості менталітету цієї культури. Далі, як така трансформація дає змогу розширити загальну уяву про філософію, що сприймається, допомогти в її адекватному сприйнятті, оцінити її міжнаціональне значення. У процесі реалізації цієї мети вирішувались такі завдання:

- уточнити методологічні засади дослідження історії взаємодії національних філософських культур;
- проаналізувати на ґрунті вивчення конкретного матеріалу історію сприйняття на Україні в першій половині ХІХ сторіччя німецької класичної філософії й з'ясувати місце в ньому етичних ідей Канта й Фіхте;
- розглянути причини акцентування саме на етичній проблематиці в сприйнятті ідей представників німецької класичної філософії на Україні з огляду на особливості української філософської думки;
- розглянути деякі аспекти взаємодії двох різних стилів філософського мислення - німецького та українського - й визначити, чим саме приваблювала українських вчених-філософів моральна доктрина Канта й Фіхте, а також які певні характерні риси мислення німецьких філософів знайшли своє розуміння й розвиток на українському академічному філософському ґрунті;
- дослідити сприйняття етики категоричного імперативу в "філософії серця" П.Юркевича як найбільш репрезентативної й характерної для української філософської думки середини ХІХ сторіччя;
- з'ясувати значення, яке мало осмислення вітчизняними мислителями етики категоричного імперативу Канта й Фіхте з огляду на історію як української, так і західно-європейської філософії ХІХ сторіччя.

Методологічні засади, теоретичні джерела. При вирішенні завдань дослідження автор керувався принципами наукового аналізу іс-

торії філософії, зокрема тими, що безпосередньо стосуються аналізу історії взаємодії філософських культур. Поряд із принципами історизму, конкретно-історичного підходу при осмисленні взаємодії національних філософських культур певна роль належала принципу "діалогізму" під час системного опрацювання матеріалу. Вибрана метода аналізу явищ філософської думки двох різних національних філософських культур дозволила зосередити увагу на глибинних ідеях морально-етичної проблематики й їх інтерпретації німецькими та українськими мислителями, під час якої відбувалося взаємозбагачення цих культур.

У дисертації аналізується теоретична спадщина представників філософської думки України: Й.Шада, архімандрита Інокентія, П.Юркевича, І.Скворцова, П.Авсенева, В.Карпова, О.Новицького, С.Гогоцького, Й.Михневича, Т.Осиповського, праці, що раніше не вводились у обіг нашої історико-філософської науки, а також твори Канта і Фіхте.

Наукова новизна дослідження. На основі дослідження конкретного матеріалу з історії філософії на Україні в ХІХ сторіччі вперше подана узагальнююча картина поширення ідей німецької класичної філософії на Україні в першій половині ХІХ сторіччя, зокрема філософії Канта.

Аналіз взаємодії двох національних філософських культур показав, що ця взаємодія не була просто ретрансляцією ідей із однієї культури в іншу, а становила собою процес шукань, в якому обидві культури виступали на рівних. Таке відношення приводило до взаємозбагачення філософських систем як за змістом, так і за формами прояву та впливу. Макчи орієнтацію з одного боку на визначені в філософії Канта характеристики добра, українські філософи, з другого боку, висвітлювали під час полеміки з ним такі змістовні моменти його вчення, які не брались до уваги представниками філософського раціоналізму, але які давали змогу показати Канта в іншому світлі, тим самим збагачуючи прояви дієвості його філософії. Отже, аналітичний принцип у співставленні та аналізі поглядів німецьких та українських етакія є суттєвим не лише з точки зору завдання реконструкції цілісної картини стану філософської культури України. Не менш важливе значення має він також для відтворення у всій приртаманній йому багатоманітності процесу розвитку всесвітньої філософії.

Визначена сутність відношення українських вчених до етичних поглядів представників категоричного імперативу: прагнення до єдиного змісту при наявності різних пріоритетів зумовлювало не стільки критику німецьких філософів, скільки аналіз їх положень, що виходив зі своїх власних позицій, а також використання їх досягнень для полеміки з ними самими, тобто реальний розвиток процесу осмислення єдиної мети. Бачення істинної сутності філософії Канта й Фіхте дозволило вітчизняним мислителям зосередити увагу на її глибинних ідеях, які зацікавили широкі філософські верстви західної Європи пізніше, коли потреба домислити Канта змусила прочитати його дещо по-новому, що викликало появу цілого напрямку неокантіанства, яке проголосило гасло: "Назад до Канта" /кінець XIX сторіччя/. Вітчизняна філософія вже з самого початку ознайомлення з філософією Канта, а згодом і Фіхте усвідомила й визначила її роль як філософії, яка дає трактовку початків перетворення людини. Власне тим, що в межах української філософії першої половини - середини XIX сторіччя було акцентовано увагу на цих характеристиках філософії Канта, й повинно визначатися, зрештою, своєрідне місце її в загальноросійській та європейській філософії XIX сторіччя.

Подане обґрунтування можливості плідного поєднання двох різних на перший погляд стилів філософського мислення: німецького, який є загалом раціоналістичним, та українського, який тяжіє до релігійної філософії; на ґрунті загального відношення до людини, як до цілісної істоти, бо воно передбачає наявність емоційно-творчого компоненту в її розумовій діяльності в обох випадках. На фоні цього плідного поєднання вперше проаналізоване сприйняття філософії Фіхте на Україні, де філософія "я" розглядалась як така, що доводить до логічного кінця етичну концепцію Канта й резюмує собою єдину в німецькій класичній філософії суто антропологічну доктрину цілісної людини, якій властивий принцип пізнання підвадин абсолютного взагалі й його морального буття зокрема.

Також визначені основні відмінності між двома вищезазначеними стилями-архетипами філософського мислення. Даючи їм характеристику, німецьку філософію можна назвати автономним пластом людського мислення, тоді як українську - таким, що "зберігає" в собі релігію та, здійснивши її філософське осмислення, знову "повертається" до її заповідей. Це на значить, що українська філософія

не знає віри в розум, але вона намагається обмежити його абсолютні претензії не тільки тим, що доводить необхідність обережного користування ним /це робив і Кант/, але й тим, що стверджує кінечне покладання на віру як найвищу розумовість в життєвій ієрархії. Виходячи із реальної дієвості й орієнтуючись у своїх пошуках саме на неї, а не на такого роду дієвості, яка уявляється ідеальною для абстрактного філософського знання, вітчизняна філософія дотримується думки, що грішну людину спекулятивний розум може тільки просвітити, перетворити ж її має змогу лише розум оснований на вірі. У пошуках вищої правди, яка є визнанням вищої моральності та справедливості в особі Бога, академічні мислителі не відкидали гносеології та етики Канта, як це мало місце в російських філософських колах, а розвивали окремі його ідеї в своїх поглядах, що було проявом Богословського лібералізму з одного боку й Богословського консерватизму з іншого.

Виходячи з того, що акцент, який робився на етичній проблематиці слов'янськими мислителями першої половини - середини XIX сторіччя, відображав своєрідність української думки в цілому, дозволяючи при цьому виявити ту сторону спадщини Канта й Фіхте, яка в той час не одержала свого тлумачення й розвитку в німецькій класичній філософії, та й в західно-європейській традиції взагалі, показано, що найбільш значний внесок в осмислення ідей етики категоричного імперативу в українській філософській думці середини XIX сторіччя належить П.Д.Юркевичу. Своєрідність осмислення ним спадщини Канта й Фіхте полягала в синтезі метафізичного змісту моралі з огляду на раціоналістичний підхід до морального закону з розглядом цього змісту з позицій релігійно-філософських, які спирались на кордоцентризм властивий українській філософській традиції.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що одержані результати дають можливість збагатити загальну уяву про особливості розвитку філософії України середини XIX сторіччя в контексті західно-європейської, передусім, німецької тогочасної філософської традиції. Доведено самостійний, оригінальний характер осмислення українською інтелігенцією ідей німецької класичної філософії, що знайшло свій вияв у своєрідному тлумаченні вітчизняними мислителями, особливо представниками духовно-академічної філософії, загальнолюдських проблем моралі, які висвітлені в ети-

ці категоричного імперативу. Вибір цієї проблематики тяжіє до традиційного для філософа України кола етичних питань, в якому вітчизняна філософська школа має власний напрямок, що дозволило нашим мислителям акцентувати увагу на тих характеристиках змісту філософії німецьких мислителів, які лишилися поза увагою тогочасних західно-європейських наступників Канта й Фіхте.

Загальне теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її висновки націлюють на подальше дослідження провідних тенденцій розвитку української, а також сприяють уточненню розуміння її специфіки порівняно з тогочасною західно-європейською та російською філософськими традиціями.

Матеріали роботи можуть бути використані під час читання курсу лекцій з історії філософії України, історії етичної думки та всесвітньої історії філософії, зокрема розділів, присвячених філософії Канта й Фіхте.

Апробація дослідження. Головні ідеї дисертації доповідались автором на науковому українсько-німецькому теоретичному семінарі з питань історії філософії /Київ - 1991 рік/, на Першій Санкт-Петербурзькій конференції з питань вітчизняної філософської думки. Основний зміст дисертації відображено в трьох публікаціях автора.

Структура дисертаційної роботи обумовлена логікою дослідження, яка випливає з поставленої мети й основних цілей. Дисертація складається із вступу, двох частин, закінчення. Перша частина присвячена аналізу взаємодії української та німецької філософських культур у першій половині - середині XIX сторіччя. Розглядаються методологічні аспекти цього питання й подається картина поширення та сприйняття ідей Канта й Фіхте в академічних закладах України. На фоні серйозної зацікавленості критичною філософією Канта й зокрема його етичною доктриною, логічним продовженням якої стала етична доктрина Фіхте, подана загальна характеристика поглядів прихильників етики категоричного імперативу, зокрема Й.Шада, Інокентія, С.Новицького та інших професійних філософів, які репрезентували українську філософську школу цього періоду.

Невичерпні можливості філософських пошуків в осмисленні питань моралі й призначення людини розглянуті в другій частині дослідження, яка присвячена подальшому виявленню філософського "місця" Канта в вітчизняній філософії на фоні аналізу провідних ідей етики категоричного імперативу та висвітлення їх у філософії П.Юркевича -

найбільш цілісній етичній доктрині в українській філософії означеного періоду.

Заключення містить ряд висновків, необхідних для формування загальної оцінки української філософії першої половини - середини ХІХ сторіччя в контексті розвитку загальноєвропейської філософської думки.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми та комплекс проблемних питань методологічного та конкретно-змістовного характеру, які необхідно розглянути при розробці теми. На основі цього формується коло завдань, що стоять перед дослідженням, визначається головна мета роботи - показати високий рівень українського академічного думання та його оригінальність на фоні визначення та розгляду конкретного питання. Характеризуються методологічні засади та теоретичні джерела роботи, наукова новизна, теоретичне й практичне значення дисертації.

Перша глава роботи - "Поширення та сприйняття ідей німецької класичної філософії в академічних закладах України в першій половині ХІХ сторіччя" - присвячена комплексному розгляду питання про визначення та конкретно-змістовне вивчення історико-філософського матеріалу, на який покладається дуже відповідальне завдання - бути показником загального стану та рівня філософської думки в певному національному філософському осередкові. Конкретизація дослідницького завдання роботи робить необхідним вихід на розгляд логічно цільної сукупності методологічних питань, крізь вирішення яких подальший змістовний аналіз одержує додаткові можливості в уясненні свого значення. Починається цей розгляд в визначення того, в чому полягав вираз загальної єдності філософського осмислення буття в час, що нас цікавить. Автор вважає, що в кінці ХУІІ - на початку ХІХ століття основна проблема, навколо якої відбувається становлення філософського знання як такого: уяснення сутності доброго та злого, одержала свій вияв у формуванні теорій про відношення загального та індивідуального життя на основі морального закону визначеного І.Кантом. Історична форма, що її прийняло питання про добре, заключала в собі безмежні перспективи реалізації, причому в усіх існуючих філософських сферах - від гно-

сеологічної до естетичної. У самого Канта головне змістовне значення цього питання розкрито в практичній частині його критичної філософії, яку прийнято також вважати за окрему етичну доктрину - етику категоричного імперативу. У цю доктрину історико-філософська наука вклучає також етичне вчення Й.-Г.Фіхте, яке з першого погляду відрізняється від Кантового як за формою, так і за змістом. Подальший розвиток європейської філософії становить собою процес осмислення сутності життя, який відбувається вже на принципово новому загальному рівні, що "вийшов" з Кантових початків.

Далі становлення філософського знання відбувалося як у різних напрямках і різними течіями, так і в різних проблемних зрізах. Доцільно виділити головні два з останніх: становлення раціоналістичної та духовно-релігійної традиції, кожній з яких притаманний власний стиль осмислення реалій життя. Перший стиль осмислення локалізувався на визначенні загальних істин розуму, другий - на перетворенні розуму на шляху спасіння та благодаті. Треба відмітити, що такий "розподіл інтересів" є досить умовним, бо у вирішенні багатьох філософських питань, а зокрема і питання моралі, не можлива повноцінна реалізація потенціалу одного стилю без іншого. Ми вважаємо, що ті філософські системи, які відіграють визначальне значення у формуванні філософського розвитку, мають у собі нерозривну єдність цих двох характерних стилів. Так саме етика категоричного імперативу, що знаменує собою початок філософії Нового часу, має суміжний характер, тому що спекулятивна діалектика поєднана в ній з моментами чистого одкровення /особливо у Фіхте/ та містичних заглиблень у абсолютну цілісність.

Подальший розвиток Кантових початків у традиції німецької класичної філософії подав філософське тлумачення Канта в основному в раціоналістичній традиції, яка не могла вичерпати всього змісту Кантової філософії, бо мала розвивати проблеми свого плану та являла собою чітко визначену цілісність. Показати етичні студії Канта в дещо іншому, ніж раціоналістичний, світлі мала змогу філософія біблійно-духовного напрямку. Східно-слов'янський архетип філософування належить у найбільш визначних своїх проявах в основному до цього стилю, і дослідження конкретного історико-філософського змісту в українській культурі першої половини - середини XIX сторіччя показує, що він подає таке відношення до філософії Канта й Фіхте, яке здійснюється на зовсім іншому рівні оцінок.

ніж присутній у раціоналістичній традиції. Ця українська філософська думка визначає себе як невід'ємну складову частину передового загальноєвропейського розвитку філософського мислення. Вона має свою територіальну локалізацію, а також реальну базу свого існування – це вищі навчальні заклади України, академічні та духовні. З цього приводу /зацікавлення українських академістів етикою категоричного імперативу/ доцільно відзначити, що ставлення до філософії Канта в українських філософських колах, основною частиною яких була релігійна філософія, відрізнялось по-суті від оцінки критичного вчення в російських релігійно-філософських колах. Неприйняття духу критичної філософії в філософсько-релігійній традиції Росії українська релігійна філософія протиставляє принципово відмінний підхід. Її представники не заперечують кантівських сумнівів, а використовують їх для пошуків духовної істини.

Така філософія робить людину, що прийшла до цих сумнівів у процесі реального розвитку свого знання, центром духовної опіки, залучаючи людину до роздумів над вищим смыслом буття та доводячи, що істини розуму не заперечують істини духу, а гармонійно поєднуються з ними.

Причини саме такої оцінки Канта визначають характер української духовної філософії, яку слід сприймати як поєднання богословського реалізму з одного боку із богословським консерватизмом з іншого. Це було результатом того, що взаємовідношення двох національних філософських культур базувалося не на взаємовилученні, а на пошукові спільних інтересів, на прагненні до взаємопорозуміння. Основним предметом спільної зацікавленості німецької та української філософії виступав суб'єкт, тобто той, через кого здійснюється вираз Божественної, або вищої правди та істини. У своїх вченнях православні мислителі йшли шляхом взаємодоповнення існуючих традицій. "Взаємність" виражалась у тому, що в їх працях отримав своє висвітлення "невідомий", або "незвичний" Кант, а також Фіхте. Релігійнеправославне бачення свідомості, яке є моральним із самого початку, потребувало свого збагачення філософським осмисленням буття, щоб витлумачену в філософії Канта й Фіхте свободу та волю людини знову ж таки повернути до своїх канонів – релігійних заповідей. Враховуючи ці загальні зауваження, які в подальшому одержують свої конкретні докази, можна визначити голов-

ний метод, на який спиралось дослідження: вихідним принципом взаємодії двох національних типів філософського мислення - німецького та українського - була не ретрансляція ідей з однієї культури до іншої, а творча аналітика, яка приводила до взаємозбагачення філософських культур.

Таким чином, розглянуті методологічні питання дозволяють дати визначення загального принципу відношення до досліджуваного матеріалу. Розгляд конкретного змісту української та німецької філософії здійснюється в дисертації з огляду вирішення питання - наскільки філософія певного мислителя, яка включається в зміст іншої національної культури, неминуче трансформується під впливом особливостей менталітету цієї культури, та як така трансформація дає змогу розширити загальну уяву про філософію, що сприймається, збагачує її внутрішній зміст, допомагає в новому світлі дати оцінку її міжнародному значенню, а з другого боку - висвітлює рівень та характер сприймачої філософії.

Виходячи з такого підходу, подано загальну картину проникнення та засвоєння ідей німецької класичної філософії на Україні в першій половині XIX сторіччя, визначається місце, яке в цьому процесі займала філософія Канта та Фіхте. Під час розгляду цього питання дисертант не обмежується врахуванням конкретних даних про знайомство в німецькій класичній філософії на Україні, а аналізує їх у контексті обраної методології. Спеціальну увагу приділено аналізу головних причин переорієнтації від зацікавленості у французькій філософії до німецької філософії, з'ясовуються соціальні та теоретичні передумови такого переходу. Дослідження ступеня знайомства з німецькою класичною філософією на Україні безпосередньо спирається на врахування діяльності перш за все вищих академічних закладів - Харківського та Київського університетів, Київської духовної академії, гімназії вищих наук у Ніжині, Одеського ліцею.

Серед викладачів філософії, що працювали в означений період у Харківському університеті, спеціально аналізується опадщина Й.Шада, П.Любовського, А.Дудровича, Т.Осиповського, Л.Якоба. Особливу увагу приділено творчості Й.Шада-німця, його послідовників. Поданий процес оприйняття ідей німецької класичної філософії в Київській духовній академії, що продовжувала традицію українського духовного філософування ще з середини ХУП сторіччя. Особливо

цікавою з огляду на питання, що аналізуються в дисертації, видається постать Інокентія Борисова - випускника академії, згодом - її ректора. Філософська спадщина архімандрита Інокентія - прихильника й популяризатора німецької класичної філософії, особливо філософії Фіхте, являє собою ще не оцінений матеріал, який є прикладом безпосереднього синтезу філософського та релігійного тлумачення моралі. У дисертації аналізується здійснений Інокентієм синтез релігійних та філософських першооснов під час трактування ним питання пізнання Бога на основі своєрідної інтерпретації трьох основоположень "Науковчення" Фіхте, які порівнюються Інокентієм з трьома іпостасями Бога.

Розглядається відношення до Канта й Фіхте фундатора філософської науки в поновленій академії І.М.Скворцова, який зробив великий внесок у реальну популяризацію вчення Канта не тільки своїми науковими працями, а й тим, що забезпечив академічну бібліотеку творами Канта, Фіхте й наступних представників німецької класичної філософії. У світлі морального пантеїзму подане досить цікаве осмислення Канта й Фіхте в філософській спадщині П.С.Авсєнева, погляди якого відзначаються властивим йому психологізмом. Очевидно, що кожен з академічних мислителів, які цікавилися ідеалістичною етикою німецької класичної філософії, мав свій власний погляд на місце, що його має етика морального обов'язку в історії людської самосвідомості. Згадані православні мислителі надавали цій етиці певного значення в процесі синтетичного розгляду моральної й богословської проблематики. Тими, хто найбільш відійшов від богослов'я але продовжував шанувати традиції духовно-академічної філософської школи в своєму філософському становленні, були О.Новицький та С.Гогоцький. У дослідженні виділені найбільш цікаві для нашої теми моменти, що мають місце в їх значній спадщині, особливо в С.Гогоцького. У дисертації розглянуто також сприйняття ідей Канта і Фіхте в творчості Й.Михневича, К.Зеленецького, М.Белюсова та інших. Обґрунтовано висновок, що плідне знайомство з німецькою класичною філософією відбувалося на території всієї України в особах діячів її філософської культури.

Безперечно, головним у першій половині - середині XIX сторіччя в змісті української філософії був ідеалістичний напрям, в якому значне місце посідали розробки інтимно-психологічних моральних питань у світлі осмислення кантівського сумніву як першого

кроку до пошуків вищої правди. Саме різниця в трактуванні свободи Кантом та в подальшому Гегелем - та, що кантівське розуміння свободи має в своєму змісті духовні компоненти - філософські, творчі, психологічні, релігійні, зумовлює значення філософії Канта у вітчизняній духовній культурі XIX сторіччя: зміст цієї філософії стає предметом діалогіки етичних пошуків. Така метода особливо виявляє свій внутрішній потенціал, коли звертається до спадщини одного з найбільш глибоких українських мислителів Памфіла Юркевича, деякі моменти якої розглянуті в наступній главі.

Друга глава - "Інтерпретація ідей етики категоричного імперативу в філософії П.Д.Юркевича" - присвячена детальному розгляду окремих ідей Канта й Фіхте, які /ідеї/ цікавили Юркевича й знаходили свій розвиток у його творчості. Тлумачення цих ідей з позиції філософії духа дає можливість Юркевичу в новому світлі побачити моральне вчення Канта, уявити внутрішню сутність етики морального обов'язку. Юркевича та Канта об'єднує моралізм, тому перший спрямовує свою увагу на поєднання зусиль релігійної та класичної філософії у вирішенні питання про пошук людини моральності у внутрішньому та зовнішньому світі. Визначаючи духовність Кантової філософії для того, щоб відвести їй місце у власних поглядах, Юркевич тим самим подає приклад вирішення питання про плідне співвідношення віри та знання та про можливість діалогу між ними. У роботі під час висвітлення розв'язання цієї проблеми Юркевичем приділяється увага окремим змістовним моментам його моральної доктрини, а також філософії Канта та Фіхте. Виходячи з надзавдання дослідження - показати, що філософська думка Європи в XIX сторіччі була єдиною в своєму логічному становленні, не дивлячись на існування відомих національних тенденцій, автор побудував виклад матеріалу в такій послідовності: показано, що філософія Канта виконує роль орієнтиру людського розуму тим, що в ній подані універсальні формальні визначення, які стосуються людини, що є членом суспільства, зорієнтованого на конкретний соціальний стан - етичний. Також ця філософія наповнена ще й внутрішнім змістом - потребою укорінення моральності в житті кожної людини - в якому виступає як моральна теологія, що залишається для Канта вищим проявом духовності. Проілюстрований духовний зміст практичної філософії Канта, який витікає із постійно здійснюваного філософом синтезу всезагальності та суб'єктивності, та втілюється в можли-

вість умоспоглядання етичного як такого. Причому духовність у всіх цих процесах виступає не лише передумовою моральності, але й її носієм, тому можна говорити про "релігію моралі та обов'язку".

Те, як визначається духовність у Канта та в його наступника Фіхте, й чим відрізняється таке визначення від релігійного, а отже, й як слід об'єктивно оприймати одне та друге, прояснюється в тлумаченні загальної позиції Канта та Фіхте в філософських творах П. Юркевича. Адекватне подання метафізики Канта Юркевичем проілюстроване на фоні методи, що є властивою Юркевичу як філософу - аналітику: спочатку подається виділення Юркевичем тих ідей Канта, з якими слід погодитися та філософська аргументація такого виділення українським мислителем, потім поданий розвиток ідей Канта в поглядах Юркевича. Особливу увагу приділено методології останнього, яка заключається в поєднанні спекулятивно-аналітичного та духовного поглядів.

Порівнюючи прояви Кантових початків у Фіхте, який продовжував розвивати ідеї Канта в межах раціоналістичної традиції, та в Юркевича, показано, в чому вони схожі, та наскільки кожен з них був оригінальним у подальшому осмисленні вищої духовності. Юркевича в цьому плані найбільше цікавить "просвітлення" розуму істаними духа, щоб відчутти та виділити вищу моральну метафізику в реальному житті. Зберігаючи вірність принципам практичної філософії, він вносить у них особливий духовний зміст і формує власну етичну доктрину - "філософію серця". Юркевич не шукає безпосереднього зв'язку між індивідом і абсолютом, як, наприклад, самоосягаюче мислення Фіхте, тобто відкидає можливість прямого виходу розуму на ідею, залишаючись у цьому питанні прихильником Платона, в якого прояви ідеї лише "схоплюються" розумом. Тим Юркевич і відрізняється від німецьких філософів, що при розгляді етичної проблематики німецькі мислителі вдаються до використання духовності, яка освячується розумом, тоді як Юркевич не "приземлює" абсолютну розумність. Не дивлячись на це, ним адекватно осмислене вчення про "самість", подане Фіхте в філософії "я", яка була сприйнята як теорія встановлення принципів відношення людської індивідуальності до світу в собі, до світу навколо себе й до світу над собою в їх цілісності. Не відкидаючи принципів побудови зв'язку індивідуального та загального розумів німецької гносеології, Юркевич наповнює ці принципи своїми настановами під час трактування розумовості під верховенством праведності. Це дає можливість по-ново-

му дати оцінку самим принципам. З огляду на це порівняний пошук підвалин моральності в філософії Фіхте та в Юркевича. Якщо в першого "не-я" грає роль ірраціонального початку, що збуджує свідомість на шлях його подолання, під час якого вона доходить мета-змісту та прилучається до вищого роду мислення, то в другого між реальним світом і мета-світом стоїть одкровення, на яке покладені певні гносеологічні функції.

Побачити в філософських студіях німецьких етиків висвітлення таких одвічних релігійних тем, як вихід з абсолюту, цілеспрямованість на нього, що потребує виразу в конкретних діях, удосконалення можливостей умоспоглядання абсолюту та інших ставало реальним тільки при відомому лібералізмові. Він доповнювався незацікавленістю в спростуванні тих чи інших положень, що було наслідком розумного консерватизму, бо були власні непохитні канони, які не вимагали для свого визнання відхилення інших - останні сприймалися на фоні перших. Це очевидно на прикладі розглянутого змісту філософії П.Юркевича, Інокентія та інших представників вітчизняної філософської думки означеного часу. Загальна готовність до аналізу поглиблюється при стяканні інтересів раціоналістичної та духовної філософії, оскільки присутність художньо-творчого компонента в релігійно-філософському мисленні робить можливим не тільки адекватне сприйняття певного вчення та бачення того, чим його автор "був ведений", а ще й "обіграння" конкретних ідей у власних інтересах.

Із всього дослідження робиться висновок, що фактично етика Канта, яка не отримала цілісної оцінки в своїх безпосередніх наступників, крім Фіхте, знайшла для себе той ґрунт, на якому просіли її зерна - філософію іншого типу та інших традицій. Виявилось, що можливе досить плідне поєднання двох стилів філософського мислення, а іноді - такий глибокий розвиток ідей Канта, який не був можливим в авторському стилі. У цьому плані філософська спадщина П.Юркевича виділяється як найбільш глибока та цікава.

У Заклученні висловлюється думка, що для надання оцінки філософській культурі України першої половини - середини ХІХ сторіччя, необхідно прослідкувати наявність безпосередніх зв'язків з тогочасною європейською філософією в цілому - з французькою, англійською та інших, у світлі аналітичної методи, що об'єктивно та цілісно дасть змогу показати рівень вітчизняної філософії.

Основні положення дисертації відображені в публікаціях автора:

1. "Етичний аспект гносеологічної концепції Фіште" // "Проблеми етики та естетики", № 45. - Київ, 1991.
2. "Знайомство з німецькою класичною філософією в академічних колах України першої половини XIX сторіччя" // "Проблеми філософії", № 89, - Київ, 1991.
3. "Ідеї етики категоричного імперативу в українській академічній філософії першої половини XIX сторіччя" // "Проблеми філософії", № 93. - Київ, 1992.

Підп. до друку 15.01.1993.

Формат 80x84/16. Папір офс. Офс.Друк.

Ум.друк.арх. 0,8. Обл.-вил.арх. 1,0. Тираж 100 экз.

Зах. № 5. Безплатно.

Поліграфічне підприємство Інституту економіки АН України.

252011, Київ, 11, вул.Панаса Мирного,26.

AB 26.75

AB 26.759

Bezeichnet.